

Jacek Woźny

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego – Bydgoszcz

Zasoby archeologiczne województwa kujawsko-pomorskiego jako forma promocji regionalnego dziedzictwa kulturowego

Zgodnie z prognozami Zygmunta Baumana znaleźliśmy się w epoce „płynnej nowoczesności”. Stałe, stare formy organizacji życia społecznego i sztywne hierarchie jeszcze istnieją, ale nie są w stanie przeciwstawić się globalnemu upłynnieniu kultury. Przenika ona przeszkody i zapory, toruje sobie drogę, przesiąka i dociera wszędzie kropla po kropli¹. Zjawisko to dotyczy wszystkich dziedzin współczesności, ponieważ zmianie uległy dawne motywacje ludzkich działań. Rezultaty „płynnej nowoczesności” odczuwalne są w obrębie preferowanych dziś atrakcji turystyki kulturowej. Zamiast statycznych sal muzealnych i terenów starych wykopalisk, np. w Pompejach lub Biskupinie, wybierane są obecnie odpłatne uczestnictwa w ekspedycjach archeologicznych oraz udziały w festynach pradziejowych i rekonstrukcjach historycznych. Zamiast zabytków techniki poznawane są czynne obiekty przemysłowe. Klasyczne zabytki architektury sakralnej i świeckiej ustępują popularnością atrakcjom nowoczesnych dzieł budowlanych². Przemianie ulega tradycyjna koncepcja muzeum. Od starożytnych pinakotek i gliptotek³, przez romantyczne „świątynie pamięci” i XIX-wieczne kolekcje zabytków, rozwijała się idea ochrony pomników historii⁴. W ten sposób m.in. kształtowano muzealny pokaz pól bitewnych, takich jak Płowce czy Grunwald, gdzie głównymi elementami były pawilon wystawowy i komemoratywny monument⁵. Utrwalone wykopaliska *in situ* prezentowano w rezerwatach archeologicznych. Tego rodzaju wystawy terenowe miały przede wszystkim uświadamiać publiczność i krzewić ideę ochrony zabytków. W 1958 r. na terenie całej Polski jakość tych obiektów była różna, co dotyczyło także grupy potencjalnych ekspozycji archeologicznych z regionu kujawsko-pomorskiego. W kraju posiadaliśmy zatem do dyspozycji następujące zabytki pradziejowe: 1) jaskinie (np. ojcowskie), 2) siedliska na utworach wydmowych (np. Świder) i lessowych

---

¹ Z. Baumann, *Płynna nowoczesność*, Kraków 2006.

² A. Kowalczyk, *Współczesna turystyka kulturowa*, [w:] *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, red. A. Kowalczyk, Warszawa 2008, s. 9-57.

³ *Encyklopedia sztuki starożytnej*, Warszawa 1975.

⁴ K. Zeidler (red.), *Leksykon prawa ochrony zabytków*, Warszawa 2010, s. 179.

⁵ Z. Rajewski, *O rezerwatach archeologicznych w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczne” 1958, t. 25, z. 3, s. 240-248.

(np. Zwierzyniec), 3) grobowce megalityczne (np. Wietrzychowice, Sarnowo), 4) kopalnie krzemienia (Krzemionki), 5) kurhany względnie cmentarzyska kurhanowe z epoki brązu (Łęki Małe, Lubna), 6) tzw. crael z epoki brązu (np. Biskupin), 7) osiedla obronne łużyckie (Biskupin, Izdebnno, Kruszwica, Słupca, Bytyń, Kamieniec, Sobiejuchy), 8) cmentarzyska grobów skrzynkowych (np. Mrocza, Wyrzysk – Osiek), 9) kręgi kultowe z epoki brązu względnie z wczesnej epoki żelaza (np. Radunia), 10) zespoły pieców garncarskich (Igołomia, Nowa Huta), 11) zespoły pieców do produkcji żelaza (Rudki, Słupia, Tarchlice), 12) kurhany względnie cmentarzyska kurhanowe z okresu rzymskiego (Suwalszczyzna) i kręgi kamienne (np. Odry). Z okresu wczesnośredniowiecznego pochodziły natomiast: 1) grodziska – grody i podgrodzia oraz inne urządzenia obronne (np. Giecz, Kruszwica, Lednica, Santok, Wolin), 2) kurhany względnie cmentarzyska kurhanowe (np. Lipsko). W latach 50. XX w. spośród wykazanych obiektów oprawę ekspozycyjną miały jedynie: 1) Biskupin – osiedle obronne „łużyckie”, 2) Igołomia – zespół pieców garncarskich z okresu rzymskiego, 3) obiekty z wczesnego średniowiecza – Poznań, Trzemeszno, Opole, Gdańsk, Wawel (Kraków), 4) rzeczy z różnych okresów – Będzin (zamek), Warszawa (Stare Miasto), Gniezno (ekspozycja). Prócz tego w sezonie wykopaliskowym uruchamiano wystawy polowe w Jeziorku na Mazurach, w Bródnie, Wolinie, w Szwajcarii koło Suwałk i w Drohiczynie. Z wyjątkiem Biskupina wszystkie pozostałe urządzenia ekspozycyjne uruchomiono w latach powojennych⁶.

Tradycyjne podejście do dóbr archeologicznych ugruntowały polskie akty prawne. Dopiero Ustawa o ochronie dóbr kultury z 15 lutego 1962 r. i wiele zarządzeń wydanych na podstawie jej przepisów potraktowały ich ochronę w sposób kompleksowy. Przepisy ustawy objęły nadzorem dziedzictwo kulturalne mające wartość historyczną, naukową lub artystyczną i ważne dla rozwoju kultury narodowej⁷. Na równi z innymi dobrami zakres ochrony wyznaczono dla obiektów archeologicznych i paleontologicznych, takich jak ślady terenowe pierwotnego osadnictwa i działalności człowieka, jaskinie, kopalnie pradziejowe, grodziska, cmentarzyska, kurhany oraz wszelkie wytwory dawnych kultur⁸. Europejskie zmiany legislacyjne doprowadziły do przyjęcia przez Komitet Ministrów Europejskiej Konwencji o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego w dniu 13 listopada 1991 r. na Malcie. Zaznaczało się w niej stopniowe odejście od tradycyjnej koncepcji lokalnych pomników dziejowych na rzecz dynamicznej

⁶ Ibidem, s. 242.

⁷ T. Krochmal, *Problemy ochrony zabytków przed nielegalnym wywozem z kraju*, Warszawa 2006, s. 121.

⁸ Ustawa z dn. 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury: <http://www.abc.com.pl/serwis/du/1999/1150.htm> [dostęp: 12.07.2011].

ochrony i promocji dziedzictwa archeologicznego jako źródła wspólnej europejskiej pamięci oraz jako instrumentu badań naukowych podejmowanych przez historyków i przedstawicieli innych nauk. Dlatego też za elementy dziedzictwa archeologicznego uznano wszystkie pozostałości i obiekty oraz wszelkie inne ślady ludzkości z minionych epok. Wprowadzono wymóg ewidencjonowania archeologicznego dziedzictwa, a także opisu chronionych zabytków i terenów. Przyjęto, że konieczne jest tworzenie rezerw archeologicznych ze stanowisk, których jeszcze nie zbadano, w celu zachowania dowodów materialnych, które w przyszłości dokładnie przebadają następne generacje. Uporządkowano także inne formy ochrony, wprowadzono zalecenie zintegrowanej konserwacji dziedzictwa archeologicznego, opracowano mechanizmy finansowania badań i zapobiegania nielegalnego handlu zabytkami. We wszystkie działania państw europejskich miały być włączane ich społeczeństwa, czego wyrazem stała się promocja świadomości publicznej. Każda ze stron zobowiązała się:

1. przeprowadzić działania edukacyjne, aby obudzić i rozwinąć w opinii publicznej świadomość wartości dziedzictwa archeologicznego dla zrozumienia przeszłości, jak i niebezpieczeństw, jakie zagrażają temu dziedzictwu;
2. zabiegać o publiczny dostęp do istotnych elementów dziedzictwa archeologicznego, a w szczególności stanowisk oraz przyczynić się do publicznej ekspozycji odpowiednio dobranych obiektów archeologicznych⁹.

Wyrazem „płynnej nowoczesności” w ochronie zabytków archeologicznych stał się wymóg międzynarodowej wymiany ekspertów, informacji i programów kształcenia, prowadzący wspólnie do zjawiska określanego mianem „globalnej archeologii”¹⁰.

Polskie uwarunkowania prawne i metody przybliżania społeczeństwu dziedzictwa archeologicznego długo odbiegały od nowoczesnych europejskich tendencji konserwatorskich. Dotyczyło to zarówno płaszczyzny regionalnej, jak również krajowej. Jeszcze w 1959 r. opublikowany został katalog około 750 stanowisk archeologicznych z ówczesnego województwa bydgoskiego, poprzedzony zarysem prahistorii tego obszaru. Pomnikowy charakter opisanych obiektów, zwłaszcza światowej sławy osiedla biskupińskiego, wynikał z poświadczenia przez nie „wykuwania zrębów państwowości polskiej na Kujawach i Ziemi

⁹ Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego: http://www.muzarp.poznan.pl/archweb_pol/przepisy [dostęp: 12.07.2011].

¹⁰ C. Renfrew, P. Bahn, *Archeologia. Teorie, metody, praktyka*, Warszawa 2002, s. 44.

Chełmińskiej”¹¹. W podobny sposób odniesiono się do upamiętniającej roli wybranych 500 zabytków w *Przewodniku archeologicznym po Polsce* z 1973 roku, zaznaczając we wstępie do niego, że: „Jednym z najcenniejszych skarbów pamięci narodowej są zabytki dawnych czasów, które trwają rozsiane po naszej ziemi jako ślady minionych pokoleń”¹². Z regionu kujawsko-pomorskiego uwzględniono tylko niewiele grodzisk i budowli grobowych: Kałdus, Strzelce Dolne, Fordon, Ostrowo, Kruszwicę, Złotowo koło Szubina, Szarlej, Kołdrab, Sarnowo, Lubień i Kościelec Kujawski¹³. Zmiany w podejściu do archeologii, uwzględniające europejski kontekst ochrony zabytków, nastąpiły po uchwaleniu nowej Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.¹⁴

W uznaniu i poszanowaniu rangi Europejskiej Konwencji o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego z 1991 r. obecnie poszerzono formy ochrony – m.in. zabytków archeologicznych w Polsce o instytucje pomników historii i tworzenie parków kulturowych. Dzięki temu większą wartość uzyskał również krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze¹⁵. Zabytki archeologiczne stopniowo przestawały pełnić wyłącznie funkcje historyczne i patriotyczne, natomiast zaczęto podkreślać ich wartości estetyczne, krajobrazowe, emocjonalne, użytkowe, a nawet ekonomiczne¹⁶. Partykularne tendencje pielęgnowania pamięci narodowej uzupełnione zostały wartościami europejskiego dziedzictwa kulturowego. Rada Europy przyjęła za cel udzielanie pomocy różnym społecznościom w zdobywaniu lepszej wiedzy o dziedzictwie własnym i innych, rozwijaniu na tej podstawie świadomości wspólnych wartości i budowaniu tym sposobem lepszego wzajemnego zrozumienia. Dzięki wskazówkom zawartym w konwencjach z Grenady (dziedzictwo architektoniczne) i Valetty (dziedzictwo archeologiczne) zdefiniowane zostały standardy, metody i dobre wzorce dla zagadnień takich, jak: interpretacja i wyjaśnianie dziedzictwa kulturowego, cyfrowy zapis dóbr dziedzictwa, ochrona i rekonstrukcja historycznych obiektów, podsumowywane corocznie we wrześniu podczas Dni Dziedzictwa Europejskiego. Zabytki archeologiczne pomagają rozwijać poczucie pokrewieństwa i wspólnej przeszłości, niezakłóconej istnieniem granic¹⁷.

---

¹¹ B. Zielonka, *Zabytki archeologiczne województwa bydgoskiego*, Bydgoszcz 1959, s. 3.

¹² J. Gąssowski, A. Kempisty, *Przewodnik archeologiczny po Polsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 7.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Dziennik Ustaw z 2003 r. Nr 162, poz. 1568.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ K. Zeidler (red.), op. cit., s. 381.

¹⁷ Ibidem, s. 38-41.

Zmianom podejścia wobec zabytków towarzyszyło ukształtowanie się idei Nowego Otwartego Muzeum, zastępującego tradycyjne kolekcje dóbr kultury. Początkowo ograniczono się do projektu Otwartego Muzeum Techniki¹⁸, stopniowo jednak w formie festynów i rekonstrukcji historycznych wzory te przeniknęły do muzealnictwa archeologicznego¹⁹. Najważniejszym aspektem zainicjowanych zmian było przyznanie priorytetu zdecentralizowanym działaniom prowadzącym do rozwoju zintegrowanego społeczeństwa lokalnego, a nie tak jak dotychczas dążeniom do koncentracji zbiorów i zwiedzających. Zamiast Muzeum jako syntezy budowli, kolekcji i publiczności, wskazano potencjał Nowego Muzeum, obejmującego obszar, dziedzictwo i społeczeństwo²⁰. Projekt ten w pełni odpowiada nie tylko zaleceniom europejskich konwencji architektoniczno-archeologicznych, ale także stwarza możliwości nowych form ochrony i promocji historycznego dziedzictwa kultury materialnej, propagowanych przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków (ICOMOS)²¹.

Zastąpienie tradycyjnego podejścia do katalogów wybranych dóbr archeologicznych o wartościach historyczno-patriotycznych nowym, preferującym płynno-nowoczesne łączenie w krajobrazie zabytków i tradycji lokalnego społeczeństwa, wymagało uporządkowania form działania. Na przykładzie zagospodarowania fortyfikacji pomorskich wyróżnić można kilka niezbędnych etapów, prowadzących do przekształcenia dotychczasowych, odrębnych, punktowych stanowisk archeologicznych w otwarty krajobraz dziedzictwa kulturowego regionu kujawsko-pomorskiego. Pierwszym krokiem jest ewidencja zabytków na poziomie gminnym i wojewódzkim, wynikająca przede wszystkim z wymogów Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r.²². Wiąże się z nią kalendarium dziejów regionu, wprowadzające poszczególne obiekty w ścisły kontekst historyczny i archeologiczny. Kolejnym aspektem jest ocena konserwatorska poziomu zagrożeń i możliwych ustawowych form ochrony zabytków: wpis do rejestru, pomnik historii, park kulturowy lub oznaczenie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego²³. Po uwzględnieniu przesłanek archeologiczno-konserwatorskich powstaje koncepcja zagospodarowania i promocji

¹⁸ S. Januszewski, *Otwarte Muzeum Techniki*, [w:] *Dzieła techniki – dobra kultury*, red. S. Januszewski, Wrocław 2002, s. 348-351.

¹⁹ A. Grossman, *Spoleczne oczekiwania a rzeczywiste potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego w Biskupinie*, [w:] *Współczesne oblicza przeszłości*, red. A. Marciniak, D. Minta-Tworzowska, M. Pawleta, Poznań 2011, s. 187-205.

²⁰ S. Januszewski, op. cit.

²¹ K. Zeidler (red.), op. cit., s. 101.

²² Dziennik Ustaw z 2003 r. Nr 162, poz. 1568.

²³ P. Dobosz, *Nowe prawo ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce*, [w:] *O zabytkach. Opieka, ochrona, konserwacja*, red. T. Rudkowski, Warszawa 2005, s. 231-238.

zabytku archeologicznego jako formy regionalnego dziedzictwa kulturowego²⁴. Ważną rolę w tym procesie odgrywa także metodologia kreowania produktu turystycznego w oparciu o dostępny potencjał źródeł archeologicznych²⁵.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wśród podlegających ochronie dóbr archeologicznych wymienia: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej²⁶. Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego występują wszystkie spośród ustawowo wyróżnionych kategorii zabytków archeologicznych, podsumowane w *Programie opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2009-2012* (wyd. Bydgoszcz 2008 r.). Według aktualnego stanu badań powierzchniowych, prowadzonych metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski, w regionie kujawsko-pomorskim zlokalizowano i udokumentowano około 46 tys. stanowisk archeologicznych. Niektóre z nich, o wysokiej randze naukowej, cenne dla rodzimego dziedzictwa, zostały wpisane do Rejestru Zabytków. Wszystkie zaś stanowiska zostały objęte strefą ochrony archeologicznej, wprowadzoną do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego poszczególnych gmin. Oznacza to, że plany inwestycji lokalizowanych w strefach objętych ochroną archeologiczną należy uzgadniać z urzędem konserwatorskim²⁷. Pod względem administracyjnym zadanie to realizują Oddziały Służby Ochrony Zabytków w Bydgoszczy i Włocławku wraz z Urzędem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu. Wspomaga je Wojewódzki Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, obecnie podlegający Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, dawniej występujący pod nazwą Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków. Opracowaniem naukowym i promocją dziedzictwa archeologicznego województwa kujawsko-pomorskiego zajmuje się również wiele innych instytucji, wśród których wymienić można jednostki samorządu terytorialnego, szkoły wyższe, instytucje kultury, czy też organizacje pozarządowe: stowarzyszenia i fundacje²⁸.

Zewidencjonowany potencjał stanowisk archeologicznych umożliwi stworzenie syntetycznego obrazu najdawniejszych dziejów kujawsko-pomorskich, uwzględniającego najważniejsze odkrycia naukowe charakterystyczne dla danej

---

²⁴ J. J. Stoppa, I. Z. Strzok, *Zagospodarowanie twierdzy Wisłoujście w Gdańsku w ramach całościowego programu rewitalizacji dzielnicy przemysłowej finansowanego z funduszy europejskich*, [w:] *Fortyfikacja*, 2004, t. 14, s. 274-283.

²⁵ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, *Produkt turystyczny*, Warszawa 2005.

²⁶ Dziennik Ustaw z 2003 r. Nr 162, poz. 1568.

²⁷ *Program opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2009-2012*, Bydgoszcz 2008, s. 51.

²⁸ *Ibidem*, s. 117.

epoki. Wprawdzie cały ten obszar leży w strefie Niżu Polskiego, jednak obejmuje tak wiele stref krajobrazowo-geomorfologicznych, że od pradziejów zmieniała się lokalna intensywność i długotrwałość osadnictwa ludzkiego. Urodzajne płaskie wysoczyzny morenowe Kujaw, faliste wysoczyzny morenowe ziemi chełmińskiej i Krajny z licznymi jeziorami oraz piaszczyste równiny polodowcowe Borów Tucholskich stwarzały odpowiednie warunki dla różnorodnych typów gospodarki. Wężłowe znaczenie regionu kujawskiego dla ziem polskich wynikało z krzyżowania się tam naturalnych szlaków komunikacyjnych dolin i pradolin Wisły, Brdy, Noteci i Drwęcy, umożliwiających dalekosiężne wędrówki w układzie równoleżnikowym oraz południkowym²⁹.

Pierwsze ślady obecności plemion łowieckich na terenie województwa kujawsko-pomorskiego pochodzą z XII tysiąclecia p.n.e. Są one związane z koczowniczymi grupami kultur hamburskiej, ahrensburgskiej, lyngbijijskiej i świderskiej. Pochodziły one z różnych stref Niżu Europejskiego, od Skandynawii (Bromme – Lyngby) po Mazowsze (Świdry Wielkie k. Warszawy). Ich wspólną cechą było zajmowanie przez nie kompleksów wydmych w pobliżu dolin rzecznych i jezior. Tworzą one najstarszą warstwę chronologiczną dziedzictwa kulturowego ziemi kujawsko-pomorskiej. Jednocześnie posiadają najwyższą regionalną wartość historyczną, bowiem są najwcześniejszymi znanymi stąd zabytkami archeologicznymi. W postaci zwartych krzemienic lub odosobnionych znalezisk narzędzi kościanych i rogowych odkryto je m.in. wokół Torunia (Rudak, Wrzossy), Bydgoszczy (Czersko Polskie, Jachcice, Osowa Góra), Włocławka (Wistka Szlachecka) i Tucholi (Nowy Młyn). Nie były to jeszcze społeczności trwale związane z obszarem kujawsko-pomorskim, natomiast wykorzystywały jego walory komunikacyjne podczas sezonowych wypraw ze stadami zwierzyny tundrowej, zwłaszcza reniferami³⁰.

Bardziej ustabilizowane osadnictwo rozwinęło się w strefach pojezierzy: krajeńskiego, gnieźnieńskiego, kaszubskiego i chełmińskiego, pomiędzy VIII a VI tysiącleciem p.n.e. We wczesnoholoceńskich kujawsko-pomorskich borach zamieszkiwały mezolityczne myśliwsko-rybackie społeczności związane z trzema głównymi tradycjami kulturowymi: komornicką (krąg zachodni), janiśławicką (krąg wschodni) oraz chojnicko-pieńkowską (krąg północny). Zakładano wówczas niewielkie, ale trwalsze obozowiska z budowlami szałasowymi w pobliżu jezior i niewielkich cieków wodnych. Są one znane przede wszystkim z okolicy Chojnic, Tucholi, Koronowa, Mroczy, Bydgoszczy, Włocławka, Nowej

²⁹ L. Roszko, *Rzeźba*, [w:] *Województwo bydgoskie. Krajobraz, dzieje, kultura, gospodarka*, red. A. Swinarski, Poznań 1973, s. 17-25.

³⁰ M. Kobusiewicz, *Ludy łowiecko-zbierackie północno-zachodniej Polski*, Poznań 1999.

Wsi, Grudziądz, Brodnicy i Dobrego. W rozproszeniu znaleziska mezolityczne licznie występują na Krajnie, ziemi chełmińskiej i piaszczystych enklawach Kujaw. Powstawały wówczas pierwsze zręby wspólnot regionalnych. W Borach Tucholskich rozwinęła się grupa chojnicka kultury chojnicko-pieńkowskiej³¹. Najstarszym świadectwem kulturowo-regionalnej specyfiki lokalnego osadnictwa na Kujawach są z kolei społeczności tzw. typu Kolankowo, ukazujące mezolityczne powiązania z Brandenburgią i Skandynawią. Równocześnie rozwijały się dalekosiężne kontakty surowcowe, sięgające na wschodzie obszarów naddnieprzańskich³². Do stanowisk na ziemi chełmińskiej o wielkim walorze poznawczym należy mezolityczne cmentarzysko w Mszanie, uznawane za jeden z najstarszych kompleksów pochówkowych w Europie³³.

W początkach drugiej połowy VI tysiąclecia p.n.e. w dorzeczach Wisły i Odry pojawiła się neolityczna ludność rolniczo-hodowlana, przybywająca z Bałkanów, zaliczana do tzw. kultury ceramiki wstęgowej. W przeciwieństwie do społeczności łowieckich i myśliwsko-rybackich ludność ta we wczesnym neolicie preferowała terytoria żyznych czarnoziemów i innych urodzajnych gleb w głębi Kujaw i Pałuk, ziemi chełmińskiej, Krajny i ziemi świeckiej. Enklawy osadnictwa wczesnorolniczego sąsiadowały z ostatnimi grupami myśliwskimi, nadal zamieszkującymi piaszczyste terasy rzek i wydmy. Aglomeracje kultur naddunajskich na obszar kujawsko-pomorski przywędrowały z Małopolski. Powstały w rejonie Brześcia Kujawskiego, wokół Pagórków Radziejowskich, na zapleczu hydrograficznym jezior Gopła i Pakoskiego, w pobliżu Biskupina, Chełmży i Wąbrzeźna³⁴. Najcenniejszym ich reliktem są ślady osad z budynkami o konstrukcji słupowej, w kształcie trapezu, dochodzących do 20 m długości i kilku metrów szerokości (tzw. długie domy)³⁵. Długotrwała koegzystencja społeczeństw naddunajskich z autochtoniczną ludnością postmezolityczną doprowadziła do uformowania w połowie IV tys. p.n.e. rodzimego modelu gospodarki rolniczej, reprezentowanego przez kulturę pucharów lejkowatych. Region kujawsko-pomorski znalazł się w całości w strefie grupy wschodniej tej kultury³⁶. Wybitny element dziedzictwa archeologicznego stanowią megalityczne grobowce bezkomorowe typu kujawskiego o długości przekraczającej niekiedy 100 m. Ludność kultury

---

³¹ Z. Bagniewski, *Mezolityczne społeczności myśliwsko-rybackie południowej części Pojezierza Kaszubskiego*, Wrocław 1987.

³² L. Domańska, *Kaukasko-nadczarnomorskie wzorce kulturowe w rozwoju późnomezolitycznych społeczeństw Niżu strefy pogranicza Europy Wschodniej i Środkowej*, Inowrocław 1990.

³³ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 45.

³⁴ B. Zielonka, op. cit., s. 7.

³⁵ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 45.

³⁶ A. Cofta-Broniewska, A. Kosko, *Historia pierwotna społeczeństw Kujaw*, Warszawa-Poznań 1982.

pucharów lejkowatych wzniosła je m.in. w Sarnowie, Gaju, Wietrzychowicach, Borucinie i Leśniczówce w pobliżu Izbicy Kujawskiej³⁷. Na przełomie IV i III tysiąclecia p.n.e. powstała kultura amfor kulistych, kontynuująca megalityczny obrządek pogrzebowy, wzbogacony wyjątkowym składaniem bydła domowego w grobach kamiennych. Znaleźiska będące śladem tej społeczności pochodzą przede wszystkim z Kujaw, Pałuk i ziemi chełmińskiej³⁸. Schyłkowy neolit w regionie kujawsko-pomorskim cechowało rozproszenie osadnictwa, niekiedy o charakterze obozowiskowym. Ludność kręgu kultury ceramiki sznurowej prowadziła około 2000 lat p.n.e. gospodarkę rolniczo-hodowlaną i pasterską³⁹.

We wczesnej epoce brązu północne tereny województwa zajęły społeczności kultury grobsko-śmiarowskiej, pozostały obszar natomiast kultura iwieńska. W jej gospodarce przewagę posiadała hodowla bydła, udokumentowana m.in. kraalem (zagrodą) w Biskupinie. Osadnictwo kultury iwieńskiej rozpoznane zostało również w okolicach Kcyni, Szubina oraz Iwna. Wpłynęło ono na zarysowanie odrębności pałuckiego makroregionu osadniczego, stanowiąc najdawniejsze dziedzictwo jego współczesnych tradycji⁴⁰. W okresie 1650-1500 p.n.e. społeczności wczesnobrązowe poddane zostały oddziaływaniom kultur mogiłowych – przedłużyckiej i trzcinieckiej. Do nielicznych zachowanych budowli z tego okresu należy kurhan z Wolicy Nowej koło Brześcia Kujawskiego⁴¹. Ostatecznym wyrazem długotrwałej integracji kulturowej, zachodzącej w epoce brązu na terytorium kujawsko-pomorskim, było wykształcenie około 1300 lat p.n.e. kultury łużyckiej, związanej z ogólnoeuropejskim kręgiem tradycji pól popielnicowych. Na obszarze województwa rozwijało się kilka jej grup lokalnych: wschodniopomorska, chełmińska i wschodniowielkopolsko-kujawska⁴². Rozwój kultury łużyckiej przyczynił się do wzrostu demograficznego na całym obszarze kujawsko-pomorskim. Analizując osadnictwo kultury łużyckiej na podstawie wyników badań Archeologicznego Zdjęcia Polski, można zauważyć, że jest ono reprezentowane przez ponad 30% wszystkich zanotowanych śladów i punktów osadniczych w ewidencji archeologicznej województwa kujawsko-pomorskiego⁴³. Najważniejszymi składnikami dziedzictwa kultury łużyckiej są cmentarzyska ciałopalne i grodziska. W województwie kujawsko-pomorskim do największych nekropoli łużyckich zalicza się cmentarzysko popielnicowe

³⁷ B. Zielonka, op. cit., s. 7.

³⁸ M. Szmyt, *Spółeczności kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań 1996.

³⁹ J. Czebreszuk, *Spółeczności Kujaw w pradziejach i starożytności*, Inowrocław-Poznań 2002, s. 72.

⁴⁰ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 46.

⁴¹ A. Cofta-Broniewska, A. Koško, *Kujawy w pradziejach i starożytności*, Inowrocław-Poznań 2002, s. 57.

⁴² *Ibidem*, s. 8.

⁴³ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 46.

w Bydgoszczy – Bielawkach, gdzie przed II wojną światową zbadano 600 grobów⁴⁴. Inne duże cmentarzyska kultury łużyckiej pochodzą m.in. z Siniarzewa na Kujawach, Małej Kępy na ziemi chełmińskiej oraz Dobieszewka na Pałukach⁴⁵. Walory krajobrazowe dziedzictwa archeologicznego kultury łużyckiej związane są z osadami obronnymi. Część z nich zalicza się do rodzimego typu biskupińskiego: Sobiejuchy, Jankowo, Izdebno, Biskupin, Smuszewo⁴⁶. Znane są również grody pełniące funkcje kultowe, np. Gzin na ziemi chełmińskiej, czy też zniszczone podczas najazdu Scytów we wczesnej epoce żelaza, jak Kamieniec nad Wisłą⁴⁷.

Kryzys ekologiczny i zmiany dalekosiężnych powiązań gospodarczych regionu kujawsko-pomorskiego doprowadziły do regresu kultury łużyckiej. Jej terytoria zajęła kultura wschodniopomorska. Intensyfikacji uległy wpływy halsztackie oraz celtyckie. Dowodem na powstawanie nowych małych wspólnot krewniaczych są cmentarzyska grobów skrzynkowych kultury wschodniopomorskiej. Do najlepiej rozpoznanych należą nekropole z Krajny, m.in. badane w Mroczy i Wyrzysku – Osieku⁴⁸. W okresie lateńskim do Wielkopolski dotarły silne oddziaływania celtyckie. Na Kujawach rozwinęła się pod ich wpływami grupa kruszańska kultury przeworskiej, uznawana za historyczne źródło współczesnej tożsamości regionalnej tego obszaru⁴⁹. Jeśli uwzględnimy to, że Śląsk był punktem wyjściowym wędrówki Celtów ku północy, oraz weźmiemy pod uwagę fakty archeologiczne, możemy przyjąć, że osią infiltracji tego ludu w głąb regionu kujawsko-pomorskiego był szlak wiodący biegiem rzeki Strugi, Noteci Zachodniej i Jeziora Pakoskiego, dalej skręcający ku wschodowi Notecią Mątwą oraz Smyrnią Północną. Tam też powstawały najstarsze skupienia osadnicze grupy kruszańskiej, z których na szczególną uwagę zasługują koncentracje na zachodnim brzegu Jeziora Pakoskiego oraz w rejonie Sławęcinka, Mielna i Inowrocławia. W okresie rzymskim szlak bursztynowy przesunął się bardziej na wschód – prowadził brzegami Jez. Ślesieńskiego i Jez. Gopło w stronę Inowrocławia, przekraczał Wisłę w Otłoczynie i biegł przez ziemię chełmińską w kierunku Sambii⁵⁰. W ten sposób zasoby archeologiczne województwa kujawsko-pomorskiego odtwarzają najstarsze regionalne dziedzictwo szlaków komunikacyjnych oraz pradziejowe aglomeracji miejskich.

⁴⁴ J. Woźny, *Archeologiczne skarby pradziejów Bydgoszczy*, Toruń 2003, s. 38.

⁴⁵ B. Zielonka, op. cit., s. 10.

⁴⁶ W. Śmigielski, *Grody kultury łużyckiej w Wielkopolsce. Wstęp do problematyki*, [w:] *Prahisteryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, red. J. Jaskamis, Warszawa 1991.

⁴⁷ K. Żurowski, *Pradzieje*, [w:] *Województwo bydgoskie...*, s. 88-90.

⁴⁸ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 47.

⁴⁹ A. Cofta-Broniewska, *Grupa kruszyńska kultury przeworskiej*, Poznań 1979.

⁵⁰ A. Cofta-Broniewska, A. Koško, *Kujawy w pradziejach...*

Terytorium kujawsko-pomorskie przenikały w późnej starożytności wpływy rzymskie i skandynawskie, które nałożyły się na miejscowe kultury, przyczyniając się do ich rozwoju. Podzieliły one obszar województwa na dwie strefy. Na północy (Krajna, ziemia świecka, chełmińska i Bory Tucholskie) rozwinęła się kultura oksywska i wielbarska – przy czym w jej wykrystalizowaniu się znaczącą rolę odegrała tradycja Gotów. Na południu (Kujawy, Pałuki) trwała od okresu lateńskiego kultura przeworska, uczestnicząca w wymianie towarowej na szlaku bursztynowym. Bogactwo i różnorodność cmentarzysk (Podwiesk, Rządź, Osiek, Lachmirowice), miejsc kultu (Krusza Zamkowa), osiedli produkcyjnych (Inowrocław – Rąbin) oraz skarbów świadczą o powstaniu nowych form społecznych – plemion, towarzyszących im centrów władzy i obrzędowości religijnej⁵¹. Najpełniej wszystkie te procesy rozwinęły się na Kujawach. Długoletni program badawczy pozwolił na sformułowanie opinii odnoszącej się do znaczenia zabytków archeologicznych w rekonstrukcji regionalnego dziedzictwa kulturowego. „Między innymi stwierdzono, iż w procesie rozwoju społeczeństw Kujaw zaznacza się kilka istotnych dlań cech, a mianowicie:

- trwanie przez całe prądzieje i okres starożytności rodzimego trzonu ludności pomimo różnych silnych niekiedy perturbacji i załamywania się gospodarki,
- umiejętność wykorzystywania przez mieszkańców omawianego regionu walorów jego środowiska naturalnego i zaplecza w celu rozwijania różnorodnej wytwórczości,
- docenianie inspirującej roli szerokich więzi zewnętrznych, w tym głównie kontaktów handlowych,
- zdolność twórczej adaptacji różnorodnych obcych cech kultury przy zachowaniu lokalnego oblicza,
- równoległy rozwój obu sfer życia, tak materialnej, jak i duchowej, przy wyraźnym przywiązaniu dużej wagi do respektowania określonych reguł kulturowych”⁵².

W różnym zakresie model zaproponowany przez archeologów poznańskich odnosić można do wpływu tradycji starożytnych na dalszy rozwój kulturowy ziemi chełmińskiej, Pałuk, Krajny czy Borów Tucholskich⁵³.

Wydarzenia schyłku starożytności spowodowały załamanie się długotrwałego cyklu kształtowania się lokalnych tożsamości kulturowych w regionie ku-

⁵¹ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 47.

⁵² A. Cofta-Broniewska, A. Koško, *Kujawy w pradziejach...*, s. 171.

⁵³ J. Woźny, *Archeologia pradziejowa Borów Tucholskich*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Borów Tucholskich*, red. J. Woźny, W. Jastrzębski, Bydgoszcz-Tuchola 2005, s. 61-75.

jawsko-pomorskim. Doprowadziło to do zerwania dalekosiężnych kontaktów handlowych, spadku poziomu wytwórczości rzemieślniczej, zmiany struktury zasiedlenia, ubożenia ludności i rozrzedzenia osadnictwa⁵⁴. Od VI wieku, rozpoczynającego niespokojny okres, Słowianie w celu ochrony granic plemiennych zaczęli wznosić osiedla obronne, również na terenie województwa kujawsko-pomorskiego, gdzie powstało około 105 grodzisk (w takiej liczbie wpisane są do Rejestru Zabytków w Toruniu). Wokół nich znajdowały się osiedla otwarte, często też cmentarzyska i miejsca kultu⁵⁵. Wśród najważniejszych wczesno-średniowiecznych kujawsko-pomorskich grodów wymienić należy: Kruszwicę (Mietlicę), Kałdus, Gruczno, Nakło, Fordon (Wyszogród), Jedwabno, Skrwilno, Kołudę, Chełmżę i wiele innych⁵⁶. Krystalizacja państwowości polskiej wiązała się z napływem i upowszechnianiem chrześcijaństwa. Do najstarszych badanych archeologicznie zabytków sakralnych w województwie kujawsko-pomorskim zaliczane są kościoły w Strzelnie, Mogilnie, Trzemesznie oraz nie-istniejące już świątynie w Kruszwicy, Fordonie i Kałdusie⁵⁷. Jako relikty budowli, podlegają one Konwencji o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy z 1985 r. Jej zapisy, podobnie jak w konwencji archeologicznej z Malty (1991), zobowiązują państwa europejskie do rozwijania społecznej świadomości znaczenia ochrony dziedzictwa architektonicznego, zarówno jako elementu tożsamości kulturalnej, jak i źródła inspiracji i twórczości obecnych i przyszłych pokoleń⁵⁸.

Aby potencjał zabytków archeologicznych województwa kujawsko-pomorskiego stał się źródłem zbiorowej pamięci w świecie późnej nowoczesności, nie wystarczy ich ewidencja, opis naukowy i wystawienie w salach tradycyjnego muzeum. Dziedzictwo chroni się i konserwuje dla dobra ogółu, a nie tylko korzyści wąskiej grupy naukowców-archeologów. Przebywanie w „wieżach z kości słoniowej” i kontemplowanie w zaciszu gabinetów wydobytych z ziemi zabytków nieuchronnie prowadzi do konfliktów z pełnymi pasji poznawczej amatorami poszukiwań historycznych⁵⁹. Tak jak obecne nurty późnej nowoczesności, przenikają oni przeszkody i zapory, torują sobie drogę, przesiakają i docierają wszędzie⁶⁰. Dlatego chociaż bezpośrednim celem większości badań jest znalezienie odpowiedzi na pewne konkretne pytania, fundamentalnym za-

---

⁵⁴ A. Cofta-Broniewska, A. Koško, *Kujawy w pradziejach...*, s. 171.

⁵⁵ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 48.

⁵⁶ B. Zielonka, op. cit., s. 15.

⁵⁷ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 48.

⁵⁸ www.kobidz.pl [dostęp: 12.07.2011]

⁵⁹ Z. Kobyliński, *Ochrona i zarządzanie dziedzictwem archeologicznym w Europie – wprowadzenie*, [w:] *Ochrona dziedzictwa archeologicznego w Europie*, red. Z. Kobyliński, Warszawa 1998, s. 7-14.

⁶⁰ Z. Bauman, op. cit.

daniem współczesnej archeologii musi być dostarczenie społeczeństwu materiału umożliwiającego lepsze zrozumienie przeszłości. Umiejętna popularyzacja, ekspozycje na stanowiskach i w otwartych muzeach, książki i telewizja są w tym względzie bardzo potrzebne. Widać tu, że istnieje duży społeczny apetyt na archeologię. W pewnym sensie odkrywanie przeszłości jest także formą rozrywki, która musi konkurować z innymi popularnymi atrakcjami⁶¹. Odczuło to Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, odkąd sąsiaduje z nim Rogowski Park Dinozaurów⁶².

W zakresie ochrony i promocji dziedzictwa archeologicznego województwa kujawsko-pomorskiego stosowane są wszystkie możliwości wynikające z Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r.⁶³ Najstarszym w Polsce rezerwatem archeologicznym, uznanym za pomnik historii Zarządzeniem Prezydenta RP z dnia 8 IX 1994 r., została osada kultury łużyckiej w Biskupinie (gm. Gaśawa). Na powierzchni 20 tys. m², na sztucznie wzniesionej wyspie, leży gród otoczony wałem, we wnętrzu którego stało 106 domostw w kilkunastu rzędach. Gród biskupiński jest wzorcowym przykładem zmiennego podejścia do zabytków archeologicznych jako formy dziedzictwa kulturowego: etap pierwszy odkryć i badań wykopaliskowych (1934-1939), przemiany metodologiczne i ideologiczne od II wojny światowej do lat 80. XX w., czas transformacji pierwszej dekady XXI wieku. Najważniejszym efektem nowatorskich tendencji w popularyzacji i edukacji, obejmującej zabytki biskupińskie, stały się Festyny Archeologiczne, organizowane rokrocznie od 1995 r.⁶⁴. Prowadzona intensywnie od pewnego czasu digitalizacja archeologicznej dokumentacji, interdyscyplinarność badań, rozwój działalności edukacyjnej oraz tworzenie własnej obsługi informacyjnej i turystycznej mieści się w nowoczesnych programach europejskiej ochrony dóbr kultury⁶⁵. Inną formę ustawowej opieki nad zabytkami reprezentuje park kulturowy Wietrzychowice – Gaj, powołany Uchwałą Rady Gminy Izbica Kujawska. Prezentuje w krajobrazie kujawskim relikty megalitycznych grobowców kultury pucharów lejkowatych sprzed 5 000 lat. W Wietrzychowicach jest to siedem wielkich grobowców, natomiast w Gaju jeden megalit⁶⁶.

⁶¹ C. Renfrew, P. Bahn, op. cit., s. 537.

⁶² „Dla Dino nie ma miejsca w Biskupinie” – <http://www.express.bydgoski.pl/look/article.tpl?IdLanguage=17&IdPublication=2&NrIssue=1267&NrSection=1&NrArticle=36742&IdTag=18> [dostęp: 12.07.2011]

⁶³ Dziennik Ustaw z 2003 r. Nr 162, poz. 1568.

⁶⁴ A. Grossman, W. Piotrowski, *Rezerwat archeologiczny w Biskupinie. Czas transformacji*, [w:] *Współczesne oblicza przeszłości...*, s. 212.

⁶⁵ A. Grossman, W. Piotrowski, *Rezerwat archeologiczny w Biskupinie. Czas transformacji*, [w:] *Współczesne oblicza przeszłości...*, s. 212.

⁶⁶ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 48.

Zasoby archeologiczne województwa kujawsko-pomorskiego nie mogą być traktowane jako uniwersalne dziedzictwo całego tego regionu, ponieważ składa się on z wielu „małych ojczyzn”, ukształtowanych na podłożu odmiennych tradycji kulturowych. Wymieniając od północy, ziemie kujawsko-pomorskie zajmują następujące ugrupowania etnograficzne: Borowiacy, Kociewiacy, Krajniacy, Chełminiacy, Dobrzyńniacy, Kujawiacy i Pałuczanie⁶⁷. Uwzględnienie kontekstów mikroregionalnych powoduje, że preferowane zasoby archeologiczne powinny stanowić równocześnie produkt turystyczny odpowiadający uwarunkowaniom lokalnym, np. Biskupin – Pałukom, natomiast Wietrzychowice – Kujawom Borowym⁶⁸. Za reprezentatywne dla starożytnej Krajny uznać można cmentarzyska grobów skrzynkowych kultury wschodniopomorskiej (np. Mrocza, Zakrzewska Osada, Sośno, Wąwelnio) oraz grodziska wczesnośredniowieczne, takie jak Raciąż – graniczny gród książąt pomorskich⁶⁹. Na ziemi chełmińskiej niezwykle ważne zasoby dziedzictwa archeologicznego skoncentrowane są w zbiorach muzealnych Torunia, Grudziądz i Brodnicy. Dokumentują najstarsze osadnictwo mezolityczne (Mszano) i neolityczne (Klamry, Zelgno, Stolno, Małe Czyste, Wieldządz)⁷⁰, epoki metali (Grudziądz – Rządź), jak również warownie wczesno- i późnośredniowieczne (np. Radzyń Chełmiński, Plemięta). Wytyczony został szlak archeologiczny „Grodziska nad Osą”, przebiegający przez pięć stanowisk: Świecie nad Osą (gród z X-XIII wieku), Mędzyce (gród z XII wieku), Słupski Młyn (gród z X-XIII wieku), Gruta (gród z XIV-XV wieku) i Mełno (gród z IX-XII wieku)⁷¹. Dziedzictwo archeologiczne Kociewia najlepiej reprezentowane jest przez gród i osadę wczesnośredniowieczną w Grucznie. Sąsiaduje z nimi na prawym brzegu Wisły grodzisko w Kałdusie, gdzie w 1996 r. odkryto ślady sprofanowanej romańskiej bazyliki, a obok – rozległy cmentarz wczesnośredniowieczny z pochówkami wikińskimi. W tej części regionu kujawsko-pomorskiego przebiega szlak archeologiczny „Warownie nad Wisłą”: Fordon (gród z X-XIV wieku), Topólno (gród z X-XI wieku), Gruczno, Wiąg (gród z X-XIII wieku)⁷². Na Kujawach, poza Wietrzychowicami (szlak archeologiczny: Neolityczne grobowce kujawskie)⁷³, szczególnie cenne – gdyż sprzyjające umac-

⁶⁷ M. Znamierowska-Prüfferowa, *Zarys tradycyjnej kultury ludowej woj. bydgoskiego*, [w:] *Województwo bydgoskie...*, s. 191 – mapa.

⁶⁸ A. Cofta-Broniewska, A. Koško, *Historia pierwotna...*, s. 249 – mapa.

⁶⁹ A. Malinowska-Sypek, R. Sypek, D. Sukniewicz, *Przewodnik archeologiczny po Polsce*, Warszawa 2010.

⁷⁰ S. Kukawka, J. Małecka-Kukawka, B. Wawrzykowska, *Wczesny i środkowy neolit na ziemi chełmińskiej*, [w:] *Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość*, red. B. Wawrzykowska, Toruń 2002, s. 91-107.

⁷¹ A. Malinowska-Sypek, R. Sypek, D. Sukniewicz, op. cit., s. 127.

⁷² Ibidem, s. 131.

⁷³ Ibidem, s. 120-126.

nianiu lokalnej tożsamości – są zasoby archeologiczne Inowrocławia, Kruszewicy, Strzelna czy Mietlicy, połączone przebiegiem Szlaku Piastowskiego⁷⁴.

Dopełnieniem społecznej świadomości archeologicznego dziedzictwa kulturowego są bezpośrednie spotkania z przeszłością podczas festynów, turniejów i jarmarków historycznych. Doskonały przykład Biskupina przejęty został w wielu innych miejscach Polski, także na obszarze kujawsko-pomorskim. W stosunku do blisko 46 tys. zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych oraz 105 wpisanych do Rejestru Zabytków grodzisk⁷⁵ – słabo dotąd rozwija się interaktywny, bezpośredni kontakt z zabytkami, odpowiadający postulatowi Otwartego Muzeum⁷⁶. Festyn cysterski i bitwa pod Koronowem przypominają lokalne tradycje klasztoru cystersów oraz inscenizację bitwy z Krzyżakami w 1410 r. Wielki międzynarodowy turniej rycerski w Golubiu-Dobrzyniu nawiązuje do miejscowej historii zamku krzyżackiego i średniowiecznego etosu rycerskiego. Także inne imprezy historyczne w województwie kujawsko-pomorskim czerpią inspirację z dziedzictwa kultury średniowiecznej: Bydgoski Turniej Rycerski im. Janusza Brzozogłowego, Chełmiński Jarmark Jaszczurczy, Spotkania Rycerskie w Nowem czy też Dni Kultury Średniowiecznej w Świeciu nad Wisłą⁷⁷. Na tym tle jedynie Festyny Archeologiczne w Biskupinie wykorzystują cały potencjał pradziejowego dziedzictwa Pałuk, zagrażając nawet oryginalnym konstrukcjom (od 60 do 90 tys. widzów w ciągu dziewięciodniowych festynów)⁷⁸.

Nieuniknione jest tworzenie nowych produktów turystycznych oraz poszerzanie dostępu społecznego do zasobów archeologicznych, zgodne z europejskimi konwencjami i cywilizowaną tradycją państw zachodnich (np. przewodniki archeologiczne po powiatach niemieckich)⁷⁹. Na przeszkodzie staje jednak brak powszechnej świadomości, że zabytki archeologiczne są równoprawną częścią naszego dziedzictwa kulturowego. Istnienie patologii „poszukiwaczy skarbów” i innych podobnych podgrup powoduje pojawianie się pytań o zasadność udostępniania wiedzy o zabytkach archeologicznych społeczeństwu, skoro wiedza ta może być wykorzystana przez jednostki czy grupy w sposób egoistyczny, niezgodnie z interesem publicznym⁸⁰.

⁷⁴ I. R. Szewczykowie, *Szlaki turystyczne*, Warszawa 2008; A. Cofta-Broniewska, A. Koško, *Kujawy w pradziejach...*

⁷⁵ *Program opieki nad zabytkami...*, s. 48-51.

⁷⁶ S. Januszewski, op. cit., s. 351.

⁷⁷ I. T. Kaczyński, *Polska. Festyny, turnieje, zloty, jarmarki*, Warszawa 2006, s. 53-65.

⁷⁸ W. Zajączkowski, *Biskupin wczoraj i dziś*, [w:] *Stan i perspektywy zachowania drewna biskupińskiego*, red. L. Babiński, Biskupin 2009, s. 28-29,

⁷⁹ *Jena Und Umgebung. Archäologischer Wanderführer Thüringen*, Heft 8, Weimar 2006.

⁸⁰ Z. Kobyliński, *Archeologia polska na początku XXI wieku, szanse i zagrożenia*, [w:] *Archeologia wobec wyzwań współczesności*, red. M. Przybył, M. Winiarska-Kabacińska, Poznań 2010, s. 17.